
*Л.Л.Шкіль,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософської антропології
НПУ імені М.П.Драгоманова*

ФЕНОМЕН СМЕРТІ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ПРОБЛЕМА ПРИНЦИПУ ДЕКОНСТРУКЦІЇ ЖАКА ДЕРРІДА

Філософія постмодернізму багатогранна. Вона піднімає широкий спектр питань – відповідей. Проблеми постмодернізму наскрізь пронизує антропологічна проблематика. Представник французького постструктуралізму Жак Дерріда відомий у філософських колах, насамперед, як автор оригінальної концепції, що позначається як деконструктивізм. Але мало відомими є міркування філософа, що стосуються антропологічної проблематики і, зокрема, теми, яка завжди хвилювала філософів, – це тема смерті. Ця тема і відлякувала і водночас ніколи не переставала бути об'єктом уваги. Актуальність її не втрачається й у наш час.

Тому **мета** нашого дослідження – проаналізувати принцип деконструкції, засновником якого є Жак Дерріда, на основі його філософських праць розкрити природу, сутність та зміст такої світоглядної категорії, як смерть, та показати, що вона є ключовою проблемою принципу деконструкції.

Дослідженню філософії Жака Дерріда присвячено безліч наукових розвідок та публікацій. Особливо багато уваги приділяли цьому питанню його співвітчизники: Ю.Кристева, М.Фуко, Р.Барт та ін. Серед українських дослідників принцип реконструкції досліджували такі як І.Карівець, Ю.Азарова. Багато філософських розвідок, присвячених темі смерті, належать вітчизняним вченим. Насамперед, це – Н.Хамітов та С.Крилова. Зокрема, у Н.Хамітова знаходимо праці, присвячені метаантропології, екзистенціальним питанням (самотність, любов, смерть та безсмертя, страждання та смисл життя). С.Крилова піднімає питання, що стосуються етико-екзистенціальних питань смислу життя, смерті та безсмертя особистості тощо. Ґрунтовне дослідження, присвячене темі смерті, знаходимо й в української дослідниці С.Повторєвої.

Проте, незважаючи на велику кількість публікацій, які присвячені

і філософії Жака Дерріда, і філософським міркуванням про життя та смерть, невирішеним залишається фундаментальне дослідження феномену смерті, є мало досліджень, які б вказували на те, що цей феномен займає центральне місце у принципі деконструкції Жака Дерріда.

Жак Дерріда вважається одним із найвпливовіших філософів ХХ ст. У своїх працях французький філософ торкався широкого кола питань – від онтологічних та епістемологічних проблем філософської традиції до проблем мови, розуміння, комунікації, літератури, естетики, психоаналізу, релігії, політики та етики. У пізній період свого творчого шляху Жак Дерріда зосередився на етико-політичній проблематиці, саме в цей час мислитель досліджує тему смерті.

На творчість Жака Дерріда мали величезний вплив філософські твори Г.Гегеля, Ф.Ніцше, Е.Гуссерля, З.Фрейда, М.Гайдегера та ін. Але як відзначає російська дослідниця Олена Гурко: «Філософська творчість Дерріда відзначена багатьма особливостями, серед яких однією із найвідоміших вважається його здатність зближувати різні філософські концепції, ставити поряд різних, іноді діаметрально протилежних мислителів, втягувати їх в діалог і в дискусії» [1, 36]. Жак Дерріда найбільш відомий як засновник такого нового для європейської філософії явища, як деконструкція. Ось як пояснює це поняття сам автор цього методу: «Деконструкція полягає не в переході від одного поняття до іншого, а в переінакшенні їх концептуального порядку і в прагненні зробити його артикульованим» [9, 27]. Загалом деконструкцію слід розуміти як здатність людини реалізуватись поліфонічно, поліваріантно. Адже конструкція – це система. Конструкція – це також споглядання, але це не природне споглядання, коли людина створює його своїми руками, а можливість моделювання позитивного образу, а Жак Дерріда вважає, що це неправильно, тому що моделювати позитивний образ неможливо, потрібно його робити, реконструювати, створювати по-іншому.

Український дослідник Дмитро Дроздовський так розуміє деконструкцію: «Дерріда швидко знаходить назву нового мислення: «деконструкція». Це штучне слово, яке він сам створив і про яке він стільки разів говорив, що жодного разу не міг його чітко визначити, оскільки сама деконструкція здійснюється без стратегії. Втім, вона сама є стратегією. Стратегія без доцільності... Очевидно, деконструкція є суперечністю в собі, логічним та естетичним парадоксом» [3].

Про принцип деконструкції І.Карівець пише: «Деконструкція,

яку запропонував Дерріда, є, одночасно, методом наближення «кінця філософії» і її початком, коли знову стає можливим диво, яке дивувало стародавніх греків (Арістотель), що й дало початок виникненню філософії» [4, 123]. Тобто І.Карівець, вважає, що цим новим методом Дерріда поклав початок абсолютно новому типу філософування і закликав філософів до того, щоб вони згодом почали відмовлятися від звички мислити застарілими термінами та догмами.

Згодом центральною проблемою принципу деконструкції стає смерть. Концепцію смерті Жак Дерріда висвітлює у багатьох творах – «Дар смерті», «Апорії», «Кожен раз – єдиний, кінець світу» та ін. Повна назва першого видання книги «Апорії» така: «Апорії / вмирання – очікування один одного на «межі істини» / «за межами істини»». Тобто, вже з самої назви випливає висновок, що смерть – не кінець, а якась опосередкована ланка між життям та чимось невідомим і незвіданим для людини. Книги «Дар смерті» та «Апорії» він, мабуть, не випадково присвятив сучасним філософам, які з різних причин пішли з життя. Можливо, їх раптова смерть і спонукала до роздумів та написання творів на тему, яка завжди цікавила, хоч і відлякувала, людство. Глибоко та вдумливо викладає свої думки на цю складну тему й Н.В.Хамітов: «Кожен з нас рано чи пізно стикається зі смертю. Смерть близьких, рідних, знайомих відкриває перед нами її безодню. Питання про смерть підбирається до нас і випускає кігті. Вже в дитинстві ми розуміємо, наскільки страшно померти. Це означає для нас – не бачити світла, втратити все, зникнути назавжди. У психіці людини в такі моменти відбувається надлом. І багато хто з нас витісняє думку про смерть у підсвідомість. Але витіснена, ця думка знову і знову повертається до нас. Трагічна суперечність життя і смерті з неминучістю стає надбанням всього нашого життя. Ми несемо його в собі як загадку, всі звичайні розгадки якої здаються блідими і завершуються знаком питання» [7, 124].

Проблемам не тільки смерті, а й протилежному їй поняттю присвячує свої роздуми Ірина Сабірзянова: «Сьогодні, мабуть, найбільш авторитетно і яскраво можна презентувати два підходи в тлумаченні й розумінні життя й смерті, а, отже, і безсмертя. Один з них можна визначити як об'єктивістський, зв'язаний прямо з установками матеріалізму та сцієнтизму, який вирішує проблему розуміння феноменів під наступним гносеологічним кутом зору: що таке життя, смерть, безсмертя взагалі, як вони можливі в бутті.

Стосовно першого підходу, тут поняття життя ототожнюється з поняттям «живе», а категорія «смерть» означає перехід від живого стану в неживе» [6, 93].

Отже, в чому ж полягає деструктивність смерті? На це питання намагається дати відповідь О.Гурко: «Одним з деконструктивістських понять останніх років є поняття секрету, таємниці, неповторних і тому нездатних передати дискурсивними засобами особливості конкретного індивіда, ситуацію його існування. «Дар смерті» звертає увагу на ту смислову конотацію цього терміну, яка має своїм початком латинське «secretum» – «відділення», «виділення» (в російській мові цей смисл зберігається в основному в медичній термінології, наприклад, «залози внутрішньої секреції»). Ця таємність (точніше, «секреторність») характеризує те, що відбувається з душею, або суб'єктивністю, в ситуації вмирання: вона відділяється від тіла, відсторонюється від нього. Відділяючись від видимого тіла, душа стає невидимою, і таким ж невидимим, непроникним ні для чийого ока, ні для яких засобів вираження виявляється секрет існування цієї душі» [1, 113]. Але тут О.Гурко вказує лише на таке деструктивне поняття, як смерть тіла, але далі вона веде мову про безсмертя душі, і саме через безсмертя душі смерть тіла, в данному контексті, розглядається як загадка, незвіданість, зрештою, секрет, про який нікому нічого невідомо. Адже йдеться про те, що душа все ж таки залишається жити і саме це є для людини великим секретом та загадкою, адже її ніхто ніколи нездатен побачити і навіть важко припустити, що можна уявити її.

Складну філософську дискусію про смерть Жак Дерріда починає з визначення, що таке смерть: «Смерть – це єдина ситуація людського існування (або неіснування), в якій людина виявляється наодинці сама з собою, коли її суб'єктивність та індивідуальність проявляються (або повинні проявлятися) більшою мірою, коли, відповідно, відповідь на питання, що є людина, здається можливою (або неможливою). Смерть – це єдина ситуація людського існування, в якій даний конкретний індивід не може бути замінений ніким, коли він повністю ідентифікується з самим собою в тому розумінні, що він не може передати свою смерть комусь іншому. Ніхто не може померти замість мене, це я, той, хто вмирає, тільки в цій ситуації я залишаюся наодинці з собою, світ відходить, і я, нарешті, знаходжу самого себе» [2, 18]. Тобто тут Жак Дерріда визначає смерть як

неминучість, неможливість її уникнути, віддати іншому, помінятися з іншим тощо. Але так само можна визначити й життя, людина не в змозі самотійно вирішувати, народжуватись їй чи ні, не може прожити своє життя замість когось іншого, вибрати інших батьків та інше життя. Отже, життю та смерті властивий фаталізм, неможливість уникнути ні народження, ні смерті.

Для людини таємницею є як власна смерть, так і смерть іншого. Жак Дерріда також аналізує ставлення до смерті Іншого у різних культурах та різних типах суспільства. Звичайно, логічним є те, що Дерріда доходить висновку, що в більшості суспільств смерть Іншого сприймається як болючий удар долі. За померлим плачуть, його жаліють, що він більше не бачить земний світ, для людини також шокуючим та болючим є процес відвикання від померлого. Люди повільно та поступово навчаються жити без людини, яку втратили, поступово звикають до думки, що ця людина більше ніколи не з'явиться в цьому світі, більше ніколи не внесе у цей світ ні радощів, ні розпачу, ні користі, ні шкоди. Для людей є шокуючим, що людина більше ніколи не буде існувати в цьому світі. І це є головним моментом секретності. Також Дерріда пише про те, що важливим психологічним моментом є повноцінно, до кінця, остаточно пережити втрату. Таким чином, на думку Жака Дерріда, людина психологічно звільняється від почуття провини перед померлим.

Феномен незавершеності трауру, смутку з приводу смерті Іншого, являє собою феномен незавершеної секретності. І цей секрет сам по собі полягає в тому, що він є лише таким, який належить тому, хто втратив близьку та дорогу людину. Тобто, біль за іншим, померлим, відомий лише одній людині. Вона не може перекласти тягар скорботи на інших людей, а інші люди не можуть знати, які масштаби душевного болю та переживання відчуває інший. Люди можуть лише здогадуватися про переживання того, хто несе скорботу, можуть співчувати йому, але скорбота іншого для усіх залишиться лише загадкою. І саме в цьому, на думку Жака Дерріда, полягає ще один секрет смерті. Це амбівалентне секреторно-секретне таїнство смерті іншого доповнюється ще однією гранню секретності, відділенням від того, хто несе траур тієї частини світу, в якому жив померлий, і яку тепер ніхто і ніщо нездатне замінити, що призводить до специфічної спроби подолати смерть. Цю спробу Жак Дерріда називає «психоаналітичною економією секретності, як оплакування

або економією оплакування як секретності» [2, 14]. О.Гурко, аналізуючи цей метод, відзначає, що «оскільки торги зі смертю недоречні, то спроба приручити смерть ніколи не може бути вдалою, завершеною, задовільною. Але це вже не надто й важливо. Головне, що смерть входить в повсякденний лексикон та емоції суб'єкта» [1, 159].

Переживання смерті, занепокоєність смертю, крім усього іншого, являє собою ще й те, що Дерріда називає «іншим іменем свободи». Свобода для деконструкції постає як відповідальність. І це поняття також займає в деконструктивістському аналізі центральне місце. Звичайно, загальновідомим є те, що Жак Дерріда не був першовідкривачем розуміння свободи як відповідальності. Тлумачення свободи в такому ключі ми зустрічаємо, насамперед, у філософській течії екзистенціалізму, а саме, найбільш ґрунтовно дає пояснення свободи в такому розумінні Ж.-П. Сартр в праці «Екзистенціалізм – це гуманізм». Але Жак Дерріда вирішив розглядати поняття свободи крізь призму феноменології.

С.Повторєва, досліджуючи тему смерті у постмодерному дискурсі, звертає увагу на те, що «Ж.Дерріда також аналізує смерть у контексті своїх уявлень про свободу, навіть певною мірою отожднює їх, називає смерть людини іншим ім'ям свободи. Смерть стає фактором звільнення, входить у контекст життя людини, стаючи істотним її орієнтиром. Переживання, турботи у зв'язку зі смертю, не втікання від неї, не прагнення сховатися, а навпаки, – позиція людини, що сміливо дивиться смерті в обличчя, – це чинники свободи суб'єкта» [5, 41]. Тобто тут дослідниця звертає увагу на те, що Жак Дерріда приписує смерті незвичайний фактор – фактор свободи. Але тоді постає наступне питання – свободи від чого? Відповідь з очевидністю постає сама собою – це свобода від життя, звільнення від тягара проблем, зрештою, звільнення від тягара відповідальності за кожен прожитий свій день. Можна припустити, що міркування про смерть як звільнення від життя Жак Дерріда почерпнув з релігії християнства. Адже в християнстві людина несе відповідальність за прожиті дні тільки в земному житті, після смерті ж вона нездатна нічого змінити, не в змозі щось виправити, нездатна навіть молитися сама за себе. Саме про ці моменти й пише Жак Дерріда: «Тільки смертний може бути відповідальним, тому що він закликається до відповідальності самою незамінністю своєї власної смерті; він і лише він відповідає за свою смерть» [2, 24]. На наш погляд, доречнішим

було б сказати, що людина відповідальна не стільки за свою смерть, скільки за своє прожите життя. Адже смерть застає людину зненацька, людина не може ні знати про неї, ні уникнути її.

Померлій душі не залишається нічого іншого, як тільки прийняти те, на що вона заслужила – або вічно спокутувати свої гріхи у пеклі, або ж здобути дар вічного блаженства у раю. Обидві позиції об'єднує одна спільна риса – пасивність, примирення з вже визначеною долею для душі, нездатність щось змінити та на щось вплинути. З огляду на усе це, можна зробити висновок, що ті критики, які вважали, що Жак Дерріда не був релігійною людиною, глибоко помилялися. Адже він вважав, що «релігія відкриває доступ до відповідальності вільної суб'єктивності. Віра і відповідальність співвідносяться в цьому визначенні прямо пропорційно, і тим, що маркером і результатом їх зв'язку є дар смерті» [2, 25]. Тобто вплив релігії на свідомість Жака Дерріда тут очевидний. Як очевидним є і те, що в праці «Дар смерті» філософ ще остаточно не завершив свої дослідження з приводу феномену смерті. Тому логічним було продовження цієї складної теми в інших його працях. Але будь-які роздуми, нехай навіть на таку похмуру та сумну тему, потрібно закінчувати з оптимізмом. Так, власне, і зробив український філософ С.П.Щерба: «3 юних літ необхідно вчитися мужньому ставленню до труднощів життя і до самої неминучості смерті; в будь-яких обставинах зберігати людську гідність і, люблячи життя, бути готовим, коли прийде кінець, зустріти його мудро і спокійно, передати естафету наступним поколінням. Це лише загальні думки, а конкретно питання про своє ставлення до життя і смерті, про сенс буття кожний вирішує сам» [8, 118].

Отже, основні проблеми, які можна виділити у Жака Дерріда, – це секреторність, таємничість смерті, секретність самої смерті, секретність смерті Іншого, секретність пережитого болю та втрати іншими людьми, відношення до неї, сприйняття смерті Іншого, приписування феномену смерті фактора свободи і т.ін. Але, на нашу думку, дослідження, присвячене смерті, у Жака Дерріда є дещо однобічним, не зовсім повним. Адже автор не аналізує ті культури, в яких відсутній страх перед смертю, а також ті культури, в яких смерть сприймається як найбільша радість, ті культури та релігії, яким властиве якщо не радісне, то, принаймні, спокійне ставлення до смерті як до волі Творця. Оскільки дана розвідка стосовно феномену смерті

ґрунтувалась, в основному, на праці Жака Дерріда «Дар смерті», то наступні дослідження планується присвятити соціально-філософському контексту осягнення смерті, спираючись на інших філософські праці мислителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гурко Е.* Дар смерті (Donner La mort, Aporis) // Деконструкція: тексти і інтерпретація. Дерріда Ж. Оставь это имя (Постскриптум), Как избежать разговора: денегации. – Минск: Экономпресс, 2001. – 320 с.
2. *Деррида, Ж.* Дар Смерти (часть 3) / Пер. Ю.О.Азаровой (на рус. яз.). / Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – Серія. Теорія культури і філософія науки. – 2003. – №579/1. – С.3–25.
3. *Дроздовський Дмитро:* Філософія стилю, або один рік без Жака Дерріди. – Режим доступу – <http://www.vesna.org.ua/txt/drozdovsky/derrida.html>
4. *Карівець І.* Дерріда та криза викладання філософії // Філософія і наука за умов формування інформаційного суспільства: морально-етичні та світоглядні проблеми. Тези всеукр. наук. конф. «XXII Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К.Твардовського», 9–11 лют. 2010 р. – Львів: Вид-во Нац. Ун-ту «Львів. політехніка», 2010. – С.122–123.
5. *Повторева С.* Феномен смерті у дискурсі постмодернізму // Феномен смерті у дискурсі постмодернізму // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – Філософські науки. – 2012. – №723. – С.40–46.
6. *Сабірзянова І.В.* Безсмертя як предмет соціально-філософського дискурсу // Схід. – 2007. – №1 (79). – С.92–96.
7. *Хамитов Н.* Философия. Человек. Бытие. Мир. Курс лекций. – К.: КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 456 с.
8. *Щерба С.П.* Філософія. // С.П.Щерба, В.К.Щедрін, О.А.Заглада. – К.: МАУП, 2004. – 216 с.
9. *Derrida J.* Signature événement contexte. Marges de la philosophie. – Paris: Édition de Minuit, The Harvester Press. – P.382.

Шкіль Л.Л. Феномен смерті як центральна проблема принципу деконструкції Жака Дерріда.

В статті на основі праць Жака Дерріда розкривається природа, сутність та зміст такої світоглядної категорії, як смерть. Актуальність дослідження цієї категорії не втрачається й у наш час. Мета дослідження – проаналізувати принцип деконструкції, засновником якого є Жак Дерріда,

на основі його філософських праць розкрити природу, сутність та зміст такої світоглядної категорії, як смерть, та показати, що вона є ключовою проблемою принципу деконструкції. Дана розвідка ґрунтувалась головним чином на основі праці Жака Дерріда «Дар смерті».

Ключові слова: постмодернізм, смерть, Жак Дерріда, деконструкція, секретність.

Шкіль Л.Л. Феномен смерти как центральная проблема принципа деконструкции Жака Деррида.

В статье на основе работ Жака Деррида раскрывается природа, сущность и содержание такой мировоззренческой категории, как смерть. Актуальность исследования этой категории не вызывает никакого сомнения и в наше время. Цель исследования – проанализировать принцип деконструкции, основателем которого является Жак Деррида, на основе его философских трудов раскрыть природу, сущность и содержание такой мировоззренческой категории, как смерть, и показать, что она является ключевой проблемой принципа деконструкции. Поскольку данное исследование феномена смерти проводилось на основе работы Жака Деррида «Дар смерти», то следующие исследования планируется посвятить социально-философскому контексту постижения смерти на основе других его философских трудов.

Ключевые слова: постмодернизм, смерть, Жак Деррида, деконструкция, секретность.

Shkil L.L. The phenomenon of death as the central problem of the method of deconstruction Jacques Derrida.

On the basis of the work of Jacques Derrida reveals the nature, essence and content of such ideological category as death. Fidler study this category there is no doubt in our time. The purpose of research – to analyze the principle of deconstruction, founded by Jacques Derrida, based on his philosophical works reveal the nature, essence and content of such ideological category as death and show that it is a key issue of the principle of deconstruction. Since the study of the phenomenon of death, was conducted based on the work of Jacques Derrida, "The Gift of Death", the following studies will be devoted to social and philosophical context of comprehension of death based on his other philosophical works.

Key words: postmodernism, death, Jacques Derrida, deconstruction, secrecy.